

Алена Вальчук

Мінск

Беларуская прысутнасць у Кракаве ў другой палове XIX – пачатку XX стагоддзя

Апошнія дзесяцігоддзі XIX стагоддзя пазначаны ў беларускай гісторыі як перыяд заапазенага развіцця грамадска-культурных працэсаў, абумоўленага распаўсюджваннем рэакцыйных настрояў, выкліканых паразай паўстання 1863–1864 гадоў. З-за пераследу многія беларусы, якія прынялі ў ім удзел або выявілі сваю прыхільнасць да нацыянальна-вызваленчых ідэй, вымушаны былі пакінуць абшары роднага краю. Апынуўшыся па-за межамі імперыі, некаторыя з іх па волі лёсу траплялі ў Кракаў.

Сюды прывялі жыццёвыя шляхі Максіміліяна Ятаўта. Паходзячы з дробнай беларуска-літоўскай шляхты, ён закончыў рэальную гімназію ў Варшаве. Абвінавачаны як удзельнік “Саюза польскага народа”, ў 1845 годзе быў арыштаваны і пасля следства прыгавораны да вайскавай службы ў глыбіні Расійскай імперыі. Аднак у Дубне яму ўдалося збегчы з-пад канвою ў Галіцыю, а адтуль у Сілезію. Апынуўшыся ў Парыжы, М. Ятаўт працаваў у канцылярыі Адама Чартарыйскага, але пасля лютаўскай рэвалюцыі 1848 года вырашыў накіравацца ў Кракаў. Для выгнанца гэтае вяртанне не стала шчаслівым, бо яго паўторна арыштавалі і абвінавацілі ў сувязях з дэмакратычнай эміграцыяй. Згодна з выракам, М. Ятаўт быў высланы і змушаны зноў служыць у войску спачатку ва Уральску, дзе ён сустрэўся і пасябраваў з Зыгмунтам Серакоўскім, а затым у Арэнбургу. Пасля царскай амністыі 1855 года яго вызвалілі са штрафнога батальёна і накіравалі на крымскі фронт. Адсюль М. Ятаўту ўдалося ўцячы ў Еўропу, а пазней пераправіцца ў Амерыку. Перажытыя ім прыгоды сталі асновай

для напісання ўспамінаў, першая кніга якіх “Масква. Мемуары паляка з Кароны, грамадзяніна Злучаных Штатаў” (“Moskwa. Pamiętniki Polaka z Korony, obywatela Stanów Zjedn.”), была выдадзена ў 1861 годзе па-польску.

Акрамя таго, М. Ятаўт пачаў выступаць у перыядычным друку як у Еўропе, так і ў Злучаных Штатах. Вярнуўшыся ў Стары свет, шмат падарожнічаў па заходняй і паўднёвай Еўропе, збіраючы матэрыялы для будучых публікацый, а таксама навязваў сувязі з выдаўцамі ў Германіі, Швейцарыі і на тэрыторыі Польшчы. Дзякуючы атрыманаму вопыту, М. Ятаўт наладзіў у 1871 годзе ў Кракаве выданне часопіса “Zagrodę. Tygodnik dla ludu”¹. Не выключана, што на рашэнне менавіта тут адкрыць сваю справу паўплывала ліберальная палітыка ў культурна-асветніцкай сферы, якой прытрымліваліся мясцовыя ўлады.

Успрыманне Кракава як вольнага горада рабіла яго прыцягальным для тых, хто шукаў паратунку ад пераследу самадзяржаўя. Сюды, імкнучыся захаваць свабоду, скіраваўся Вайніслаў Савіч-Заблоцкі, пра што сведчыць карэспандэнцыя, датаваная 27 студзеня 1879 года:

Калі б я Вам паведаміў пра ўсе дэталі апошніх дзён побыту ў Тарнаве, – пісаў ён, – усе непрыемнасці, знявагі і г. д., пабачылі б, што мой далейшы побыт там быў бы немагчымы... Знаходжуся тут ужо ад 23-га, таму што ноччу, а больш дакладна – раненька таго дня прыехаў у Кракаў і да гэтага часу ў адной і той самай бялізне, сплючы ў адным і тым самым заезджым доме ў агульным пакоі з рамеснікамі...²

Аднак, В. Савіч-Заблоцкі быў затрыманы і адпраўлены на прускую мяжу. Магчымай прычынай такой рэакцыі сталі выступленні пісьменніка ў друку, у прыватнасці ў газеце “Gwiazda”, скіраваныя супраць існуючага ладу ў краі.

Захады царскай адміністрацыі, скіраваныя на тое, каб абмежаваць функцыянальную прастору беларускага слова, зрабіць немагчымым выданне кніг на роднай мове, змушалі айчынных літаратараў друкаваць свае творы па-за межамі Расійскай імперыі. Удалае памежнае месцазнаходжанне, а таксама гатоўнасць палякаў дапамогчы

¹ М. Tyrowicz, *Jatout Maksymilian*, (w:) *Polski słownik biograficzny*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1964, s. 96.

² У. М. Казбярук, *Прадвесне нацыянальнага адраджэння*, (у:) *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў: у 2 т., Мінск 2007, т. 2: Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзя, с. 366.*

братняму народу, рабілі Кракаў найбольш прыдатным месцам для ажыццяўлення выдавецкіх планаў. Таму тут увосень 1891 года ў друкарні У. Анчыца пабачыў свет першы зборнік Францішка Багушэвіча “Дудка беларуская”, а праз год – апаваданне “Тралялёначка”.

Як вынікае з успамінаў Ю. Радзевіч і Зыгмунта Нагродскага,

калі “Дудка” вычарпалася, Нагродскі надумаў перавыдаць яе сваім коштам. Якраз меўся ехаць у Кракаў – адвезці сваю дачку і наладзіць друк кніжкі аб вядомым працэсе за “бунт у Крожах” – Аляксандра Лапінскі, каторы і згадзіўся адвезці ў Кракаў 100 руб. ад Нагродскага, каб Анчыц перадрукаваў “Дудку”, што і было акуратна выпаўнена. Але цяжка было кальпартаваць яе да краю праз “зялёную граніцу”. Спачатку [...] прывезлі да краю 200 экз. “Дудкі”. Далейшыя транспарты меліся ісці кантрабандай – з аплатай па 40 руб. за пуд. Увесь наклад быў з гэтай мэтай узяты ад Анчыца, але чамусьці прывоз на доўгі час спыніўся³.

Частка кніг засталася ў Кракаве і, пазней адшуканая І. Луцкевічам, была перапраўлена на бацькаўшчыну, дзе змагла трапіць у рукі зацікаўленых чытачоў. Варта адзначыць, што кракаўскія выданні Ф. Багушэвіча адыгралі значную ролю ў працэсе нацыятварэння: яны не толькі садзейнічалі абуджэнню самасвядомасці беларусаў, але і сфармулявалі асноўныя канцэптуальныя палажэнні іх быцця.

На пачатку XX стагоддзя побыт у Кракаве стаў значнай падзеяй у жыцці беларускай паэтки Цёткі (Алаізы Пашкевіч). Тут яна два паўгоддзі на працягу 1908–1909 гадоў навучалася як вольная слухачка на філасофскім факультэце Ягелонскага ўніверсітэта. Паводле звестак, прыведзеных Лідзіяй Арабей, на першым этапе навучання паэтцы прапаноўвалася наведаць лекцыі “Эстэтыка драматы”, “Дваццаць пяць вякоў развіцця еўрапейскай філасофіі”, “Другое пакаленне рамантыкаў”, “Псеўдакласічная лірыка”, “Гісторыя ўкраінскай літаратуры ў сувязі з літаратурамі польскай і рускай”, якія чыталі прафесары Паўліцкі, Сташэўскі, Віндакевіч, Трацяк⁴. У другім паўгоддзі Цётка павінна была праслухаць наступныя курсы: “Гісторыя сучаснай думкі”, “Праблема прычыннасці”, “Гісторыя літаратуры польскай”, “Псеўдакласічная лірыка”, “Маладыя рамантыкі (неарамантызм)”, “Украінская народная паэзія”, “Польская міфалогія”, “Гісторыя ўкраінскай літаратуры з самых старажытных часоў”. Выкладалі

³ З успамінаў пляменніцы паэта Ю. Радзевіч і З. Нагродскага, (у:) Пачынальнікі: 3 гіст.-літар. матэрыялаў XIX ст., Мінск 2003, с. 440–441.

⁴ Л. Арабей, У Кракаве. Новае пра Цётку, “Літаратура і мастацтва” 1981, 30 студзеня, с. 14.

іх ужо ўзгаданыя прафесары Віндакевіч, Шашэўскі, Трацяк, а таксама Лось і Гарноўскі⁵. Атрыманне грунтоўных ведаў у такіх гуманітарных сферах як філасофія, гісторыя і тэорыя літаратуры, паглыбляла ўяўленні Цёткі пра складаную прыроду быцця і творчасці, знаёміла з новымі тэндэнцыямі развіцця мастацтва слова, садзейнічаючы росту яе пісьменніцкага майстэрства.

Паступіўшы ў Ягелонскі ўніверсітэт, Цётка, будучы чалавекам актыўным, адразу ж далучылася да студэнцкай арганізацыі “Спуйня”, дзейнасць якой мела не толькі палітычны, але і культурна-асветніцкі характар. На сходах, арганізаваных яе ўдзельнікамі, абмеркаванні актуальных пытанняў палітычнага жыцця нярэдка суправаджалася канцэртамі, дэкламацыяй мастацкіх твораў, спектаклямі, пастаўленымі “Драматычным колам”, якое існавала пры “Спуйні”, выступленнем хора. Супраца беларускай паэткі са студэнцкай моладдзю садзейнічала пашырэнню кола яе кантактаў. Не выключана, што падчас навучання ва ўніверсітэце Цётка магла пазнаёміцца з Юльянам Ляшчынскім, які неўзабаве стаў кіраўніком “Спуйні”, а пазней адыграў прыкметную ролю ў беларускім грамадска-палітычным жыцці. У паслярэвалюцыйны час ён працаваў у Мінску рэдактарам газеты “Молат”, быў народным камісарам асветы Літоўска-Беларускай савецкай рэспублікі.

Знаходжанне ў Кракаве было плённым і для творчасці паэткі. Тут у 1909 годзе яна, на думку Ірыны Багдановіч, напісала адзін з *лепшых, найбольш дасканалых* свой верш “З чужыны”, прасякнута тугой па радзімай старонцы⁶. Пакінуўшы гэты горад, сюды Цётка яшчэ раз наведлася, калі вярталася пасля лячэння сухот у Закапаным.

З Кракавам звязана адна з сумных старонак у гісторыі беларускага пісьменства. Ён стаў апошнім зямным прыстанкам для Алеся Гаруна, які ў 1920 годзе быў пахаваны на вайсковых Ракавіцкіх могілках.

Такім чынам, можна канстатаваць, што Кракаў адыграў прыкметную ролю не толькі ў асабістым лёсе нашых суайчыннікаў, але і ў жыцці ўсяго беларускага краю ў сярэдзіне XIX – пачатку XX стагоддзяў.

Артыкул напісаны дзякуючы ўдзелу ў стыпендыяльнай праграме “Fundusz Królowej Jadwigi” (2011 г.) (Ягелонскі ўніверсітэт, Кракаў).

⁵ Тамсама, с. 14.

⁶ І. Э. Багдановіч, *Цётка*, (у:) Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т., Мінск 1999, т. 1: 1901–1920, с. 112.

S T R E S Z C Z E N I E

Autorka artykułu omawia historyczne i kulturowe warunki, które w znacznym stopniu wpływały na przebieg emigracji z terytorium Białorusi będącej częścią Imperium Rosyjskiego do sąsiadującej z nią Polski, a konkretnie do Krakowa na przełomie XIX i XX wieku. Szczególną uwagę zwraca na rolę miasta w życiu M. Jatovt, V. Sawicz-Zabłocki, A. Paszkiewicz (Ciotka) i innych, oraz rozprzestrzenianie się białoruskiego słowa drukowanego, co miało swój udział w tworzeniu się narodowej świadomości Białorusinów.

Słowa kluczowe: Kraków jako wolne miasto, nastroje reakcyjne, ruch narodowo-wyzwoleńczy, działalność wydawnicza, charakter kulturalno-oświatowy.

S U M M A R Y

The article deals with the historical and cultural conditions which determined the process of emigration from the Belarusian territory, as a part of the Russian Empire, to the neighboring Poland, namely, to the city of Cracow on the turn of the 20th century. The city played an important role in the lives of M. Yatovt, V. Savich-Zablockiy, A. Pashkyevich (Tyotka) and others, as well as in the dissemination of the Belarusian printed word which contributed to the formation of national consciousness of the Belarusian people.

Key words: Cracow as a free city, reactionary atmosphere, national-liberating movement, publishing activity, cultural-educational character.